

Članak sadrži i informacije o četiri uloge transkripcije prema američkom estetičaru, a to su: (I) edukacijska u pogledu skladalaštva, (II) kulturno kontekstualna u adaptaciji prema uvjetima slušateljstva; (III) demonstrabilna u službi manifestacije kompozitorskih sposobnosti; te (IV) ona koja se može shvatiti kao estetsko uživanje u djelu ljudskog stvaralaštva. Članak »Filozofska dimenzija pripovjednog sadržaja videoigara – proširena rasprava« Luke Perušića donosi pregled iz izbora videoigara u kojima se pripovjedni sadržaj može okarakterizirati kao filozofski, koje su još k tome kategorizirane prema stupnju prisutnosti filozofske dimenzije u tri kategorije. Prva kategorija obuhvaća videoigre koje svojim narativom mogu potaknuti igrača na filozofiranje postavljajući ga pred određenu dilemu ili aporiju. U drugu kategoriju spadaju videoigre u kojima je raspoznatljiva namjera da se igrača navede na filozofiranje u laičkom smislu, dok se videoigre treće kategorije za potrebe pripovjednog sadržaja služe stručnom filozofijom. Posebno je razmatran slučaj videoigara koje po svojem ustroju bez filozofske teorije ne bi mogle funkcionirati, čime se otvara pitanje o mogućnosti filozofiranja kroz videoigru.

Posljednje, sedmo poglavlje zbornika, pod naslovom »Stvaralaštvo: odgoj i obrazovanje«, sadrži dva priloga s temama iz filozofije odgoja. Tea Pahić autorica je priloga »Odgoj, roditeljstvo i stvaralaštvo: prilog interdisciplinarnoj raspravi«, u kojemu prikazuje razvoj filozofske misli o odgoju od antičke funkcionalističke paradigme do novovjekovnih začetaka percipiranja svrhe odgoja u samoostvarenju čovjeka. U poglavlju »Povijest ideja o odgoju«, autorica kroz manje cjeline iznosi finije razlikovanje odgojnih koncepcija i pristupa, kroz razdoblja starog vijeka, srednjeg vijeka, renesanse i novovjekovlja, pa sve do suvremenog doba. Drugo poglavlje prema istoj shemati analizira ulogu očeva i majki u odgoju, a što se prema zaključku elaborira kao stvaralačka snaga roditeljstva. Članak zaključno potvrđuje dvojakost stvaralaštva u procesu odgoja, s obzirom na to da se u njemu kao osobe ostvaruju i dijete i roditelji, odnosno rastu i odgojitelj i odgajnik, a time i društvo u cjelini. Tomislav Krznar autor je posljednjeg članka zbornika, čiji prilog s posebnom posvetom tematizira »Problem stvaralaštva u filozofiji Milana Polića«. U četiri desetljeća djelovanja Milana Polića, Krznar razabire stvaralaštvo kao središnji problem, a pitanje odgoja kao općeljudski proces proizvodnja vlastite budućnosti u kojem se sabiru sve misaone i djelatne snage prema ostvarenju i razvitku potencijala za biti čovjekom. Stoga se već u prvom poglavlju u filozofskom očitavanju problema odgoja navodi kako je odgoj mjesto izgradnje slobode

čovjeka i pravednosti društva, a relacijski gledano, i stvaralaštvo intimnih i institucionalnih odnosa; od međuljudskog, preko obiteljskog do društvenog. Preko detaljnijeg prikaza pojedinih disciplina i stupnja važnosti za filozofiju odgoja, članak doprinosi i do Polićeve kritike manipulacije kao prividnog odgoja, čemu se prema zaključku suprotstavlja ideja erosa i stvaralaštva u skrbi za budućnost.

Bernard Špoljarić

Predrag Milidrag

Ustrojstvo stvorenog bića u De ente Tome Akvinskog

**Akademska knjiga – Institut za
filozofiju i društvenu teoriju,
Novi Sad – Beograd 2019.**

Predrag Milidrag u svojoj novoj knjizi *Ustrojstvo stvorenog bića u De ente Tome Akvinskog* čitateljima donosi ponovno aktualnu srednjovjekovnu temu odnosa biti i bitka kako ju je u svojem metafizičkom djelu *O biću i biti (De ente et essentia)* izložio Toma Akvinski. Pored riječi zahvalnosti, popisa kratica te iscrpnog popisa literature, knjiga *Ustrojstvo stvorenog bića u De ente Tome Akvinskog* podijeljena je na osam sadržajnih cjelina. Akvinčevo djelo, ili radije djelce, predstavljeno je kao klasična filozofska rasprava o pitanju stvarnoga bića kao biti, a ne bitka kao takvog. Pored toga, u Akvinčevu se djelcu također vodi rasprava o ostalim ključnim filozofskim idejama, poput: (I) princip pojedinjenja, (II) odbacivanje mnoštvenosti supstancijalnih formi, (III) dvije vrste apstrakcija, (IV) bit promatrana na apsolutan način, (V) pojam *ens commune*, (VI) odbacivanje univerzalnog hilemorfizma i (VII) razumijevanje pojedinjenja anđela. Autor navedene ideje iz *De ente-a* uspoređuje s analognim tvrdnjama iz mnogih drugih Akvinčevih djela, ukazujući time na povezanost i konzistentnost cjelokupne Tomine misli. Akvinčev misaoni doprinos, kojim je u metafiziku unio epohalnu novost, autor pronalazi u tvrdnjama o bitku kao principu zbiljnosti, kao zbiljnosti svih stvari i onom najsavršenijem. Iz tih tvrdnji slijedi određenje Boga kao čistoga bitka identičnoga s vlastitom biti i određenje stvorenih stvari kao stvar-

no složenih od biti i bitka, tj. kao onih kojima je bit mogućnost i ograničavajući faktor u odnosu na puninu zbiljnosti.

Milidrag se pri svom tumačenju *De ente*-a oslanja na egzistencijalne tomiste i povjesničare filozofije. Autor svoj odabir tumača obrazlaže njihovom sposobnošću da u Akvinčevu djelu prepoznaju važnost odnosa biti i bitka, odnosno apsolutno prvenstvo zbiljnosti bivstvovanja, bez njena svođenja na formu, kao i njihovim razumijevanjem da Bog nije predmet metafizike kao vlastiti uzrok bića, čime su ukazali na veliki potencijal Tomine misli u davanju odgovora na suvremena pitanja. Autor se napose oslanja na Josepha Owensa, od kojega preuzima misao o središnjoj važnosti dviju vrsta apstrakcija, razlici između esencijalnog i egzistencijalnog karaktera bitka, i tezu da se stvarna razlika između bitka i biti dokazuje na temelju dokaza da je bitak jedna narav. Osim načelnih tvrdnji o *De ente*-u, Milidrag u prvom poglavlju razjašnjava vlastiti odabir pojmovlja te pojašnjava značenje nekoliko ključnih naziva: *stvarna složenost*, a ne *stvarna razlika*; *bivstvovanje*, a ne *egzistencija*; *biće*, a ne *bivstvuje*.

U svakom se od narednih šest poglavlja knjige izlaže po jedno poglavlje iz *De ente*-a. Drugo poglavlje knjige započinje tumačenjem tvrdnje iz prologa Tomina djela da razum prvo poima biće. Milidrag se pri svom tumačenju oslanja na analogna mjesta u ostalim Akvinčevim spisima, na temelju čega razlikuje dvije razumske operacije (jednostavnog poimanja, kojom se doseže štota ili bit bića, i operaciji suđenja kojom se doseže bivstvovanje ili bitak), načine označavanja, kao i stupnjeve apstrakcije. Autor piše:

»Budući da ljudska spoznaja počinje apstrahiranjem formi materijalnih stvari koje dobiva preko osjetila i koje su predstavljene osjetilnim slikama, Toma kaže da je predmet ljudskog razuma štota materijalnih stvari, odnosno biće kakvo se nalazi u materijalnim stvarima. Biće je jednako tako vlastiti predmet i druge operacije, čime se dolazi do spoznaje egzistencijalnog vida bića (bivstvovanja štote).« (Str. 42–43.)

Pri tumačenju Akvinčevih termina *ens*, *esse*, *est* i *essentia*, Milidrag se služi Tominim svođenjem četiriju Aristotelovih smisla bića na samo dva smisla: (I) na biće kao istinu pozicije i (II) biće kao podijeljeno na deset kategorija, dok bit razjašnjava pomoću njenih sedam svojstava.

Autor se u trećem poglavlju bavi pitanjem odnosa materije i biti, s obzirom na to da mu je cilj razmotriti složena bića sastavljena od materije i forme. Pritom ujedno razmatra i odnos biti materijalnih bića prema logičkim pojmovima roda, vrste i razlike, poradi čega čitatelje prvo upoznaje s dvije vrste apstrakcija – precizirajućom i neprecizirajućom.

U četvrtom je poglavlju riječ o ulogama precizirajuće i neprecizirajuće apstrahirane biti u odnosu na pojmove roda, vrste i razlike, pitanju mnoštvenosti ili jedinstva biti, te načinu bivstvovanja biti. Autor ujedno razlaže pitanje bivstvovanja naravi u razumu, tj. pitanje naravi kao univerzalije. Koja su svojstva pojmljene biti? Kako nastaju ta svojstva? Što su kao takva, a što za samu bit? Radi boljeg razumijevanja univerzalnih pojmova, Milidrag se služi skolastičkom podjelom na pojmove biti stvari u svijetu i pojmove pojmljenih biti kao pojmljenih. Kada se bit kao pojmljena promatra pod pojmom univerzalnosti, razum je zna kao sličnost s izvanjskim stvarima te je razumijeva kao ono jedno prisutno u mnoštvu pojedinačnih stvari, što će reći kao univerzaliju. Tome se pojmu na temelju sličnosti pripisuju pojmovi univerzalnosti roda i razlike, a zatim i vrste. Pritom se Biti, koja bivstvuje u razumu, pripisuju neka određenja koje nema kao pojmljena bit.

»To da je bit univerzalija zato što je razum razmatra pod pojmom univerzalnosti Toma koristi za pobijanje Averroesove teze o jednosti uma u svim ljudima. Prema Akvincu, Averroes tvrdi da univerzalno pojmljena forma ukazuje na postojanje jednog jedinstvenog razuma za sve ljude. Za Tomu pak univerzalnost se ne odnosi na subjekt, već na predmet razuma. [...] Ljudska narav uvijek je pojedinačna univerzalija koja bivstvuje kao akcidentalna kvaliteta u nekom razumu, a njegova univerzalnost potječe od obujma njegovog sadržaja.« (Str. 111–112.)

Milidrag zaključuje da Akvinac u raspravama između realista i nominalista zauzima srednju poziciju, po kojoj univerzalija postoji samo u pojedinačnom ljudskom umu, ali je utemeljena na nečemu što tvori stvarna složena bića:

»Dakle, ukoliko ne bi postojao nikakav razum, ne bi postojale ni univerzalije, no, također, ukoliko ne bi postojao barem jedan čovjek, ne bi postojao ni dogovarajući univerzalni pojam čovjeka.« (Str. 113.)

Osvrćući se na pitanje odnosa biti i bitka, utvrđuje da bit bivstvuje na dva načina: (I) u pojedinačnim stvarima i (II) kao univerzalija u razumu.

Poradi rasprave o biti nematerijalnih supstancija: ljudske duše, umskih bića (nematerijalnih stvorenih bića ili anđela) i Boga, peto poglavlje nosi naslov »Odbacivanje univerzalnog hilemorfizma«. Akvinčeve tvrdnje proizlaze iz njegova razlikovanja ne samo materije i forme nego i mogućnosti i zbiljnosti. Autor izlaže Tomine argumente u prilog nematerijalnosti ljudske duše. Na studiozan način, u tri faze, Milidrag iznosi argument o stvarnoj sastavljenosti biti i bitka u stvorenim stvarima. Na temelju razumijevanja biti, autor najprije argumentira da se bit može pojmiti bez ikakva znanja o njenom bitku, a zatim ističe da se u samo jednom jedinom biću mogu poistovjetiti štota i bitak, dok je kod svih drugih stvari nužno da se štota

ili narav ili forma razlikuju od bitka. Milidrag na koncu dokazuje da neka stvar u kojoj se bitak razlikuje od njezine naravi taj bitak ima od drugoga kome je bitak narav.

»Uzrok bitka u bićima složenima od biti i bitka, dakle, nije neko takvo složeno biće, jer takva složena bića ne mogu uzrokovati bitak, već ga samo mogu prenositi na drugo takvo složeno biće. Biti uzrok bitka znači stvarati bitak, a ono što tek ima bitak ne može ga stvarati. Takvog tvorca bitka Toma naziva Bogom i on je jedan jedini samo bitak.« (Str. 139.)

Slijedeći Akvinčevu misao, Milidrag potom razlikuje »bitak kao stvarnu narav« i »bitak kao zbiljnost stvorenja«, s time da je bit u mogućnosti bivstvovanja, a bitak zbiljnost svake forme. To znači da bitak, s odnosom mogućnosti i zbiljnosti, kao »zbiljnost svih zbiljnosti i, otud, savršenstvo svih savršenstava«, ima metafizičko prvenstvo u odnosu na formu i bit (str. 142–143). Stoga materijalna bića posjeduju dvostruku složenost: od materije i forme, kao i od supstancije i bitka. Autor ističe da u složenim bićima materija ne dobiva bitak izravno, već preko forme. Cjelina završava pitanjem o tome da se na temelju tvrdnji iz *De ente*-a ponudi dokaz postojanja Prvoga uzroka koji je *esse tantum*.

U šestom je poglavlju riječ o načinima prisustva biti u supstancijama, te o razlikovanju pojmova *ipsum esse subsistens* i *esse commune*. Autor kroz tvrdnju »Božja je bit njegov bitak« razrađuje pitanje Božje biti i biti umskih bića (andela).

»Budući da je bit Boga njegov bitak, on nije u rodu. Bog se ne može odrediti na osnovu logičkih pojmova, nema definiciju, niti znamo što je Bog, tako da 'ono što on jeste ostaje posve nepoznato'.« (Str. 151.)

Budući da su umska bića ograničena u svom bitku, kojega primaju od Boga, svako je takvo biće ujedno i vlastita bit. No čovjek ne može definirati anđeosku narav pomoću roda i razlike. U slučaju tjelesnih supstancija vrsna se razlika pridaje rodu. Ljudska je duša pojedinjena po tijelu, a kao forma toga tijela može neovisno bivstvovati i nakon smrti. Bit je u materijalnim supstancijama prisutna na način da prima bitak, i to u označenoj materiji. Autor potom razlikuje samostojni bitak (*ipsum esse subsistens*), koji ne prima bitak od nekog drugog uzroka, pa je savršenstvo svih savršenstava, i zajednički bitak (*esse commune*), kao jednu apstrakciju primljenoga bitka, što je zajedničko svim bićima.

Milidrag se u sedmom poglavlju bavi pitanjem odnosa biti i akcidenata, i to pod dva vida: (I) uzrokovanja i (II) definiranja. Bitak akcidenata nije samostalan, već ovisi o bitku subjekta. Supstancijalna je forma barem dio jedne cjelovite biti, dok se akcidenti pridodaju

na način da ne mogu uzrokovati supstancijalni, već akcidentalni bitak subjekta.

»Akcident čini da subjekt *bude* na neki određeni način.« (Str. 172.)

Stoga je supstancija uzrok akcidenata, na način da sudjeluju na bitku.

»Neki akcidenti slijede isključivo iz forme, na primjer mišljenje [...], dok neki drugi iz forme, ali pomoću materije, na primjer opažanje. [...] Materija kao takva može biti uzrok samo pomoću forme.« (Str. 173–174.)

Subjekt uzrokuje to da akcidenti budu više ili manje zbiljski. Autor na samome kraju poglavlja razjašnjava odnos akcidenata prema rodu, vrsti i razlici.

Milidrag se u posljednjem, osmom poglavlju knjige osvrće na argument o stvarnoj sastavljenosti od biti i bitka, te se pita prethodi li spoznaja te sastavljenosti dokazu Božjega postojanja ili je njegova posljedica. Pritom se oslanja na tvrdnju Johna Francisa Wippela te zaključuje da se tek

»... prelaskom s esencijalnog poretka formalne uzročnosti prve dvije faze na egzistencijalni poređak djelotvorne uzročnosti treće faze može vidjeti što za Tomu znači da je bitak nešto *drugo* negoli bit, jer koliko god bila savršena, svaka narav kao mogućnost ostaje neidentična s bitkom kao vlastitom zbiljnošću, jer zbiljska savršenost nikad nije uistinu primljena u narav koju čini zbiljskom.« (Str. 185.)

Pred sâm kraj knjige o Akvinčevom djelu *O biću i biti*, Milidrag nudi sažetak vlastitih ključnih tvrdnji. Ističe da je Toma svoje djelo napisao u stilu dobrog aristotelizma i školske filozofije, koje je nadišao svojim naukom o zbiljnosti bivstvovanja (*actus essendi*) kako ga je izložio u četvrtom poglavlju *De ente*-a, zbog čega se, među ostalim, ubraja među najveće filozofe svijeta.

»Kako se pokazalo, bitak nije tema *De ente*-a, niti je to stvarna sastavljenost, već ih Toma obrađuje u kontekstu odnosa i svojstava koje bit ima u različitim bićima i zato se bitak u *De ente*-u pojavljuje prije svega kao bitak biti, *esse in actu*. Bez argumenta za stvarnu sastavljenost ono bi u *De ente*-u ostalo samo to, bitak protumačiv u aristotelovskim kategorijama forme. Zbog toga je stvarna sastavljenost 'najdublji i najkarakterističniji vid Tomine metafizike' [...], jer bez nje nema mogućnosti da se *esse* pojavi kao *actus omnium actuum*.« (Str. 186.)

Knjiga završava sažetim objašnjenjem Tominih najvažnijih mjesta: Bog kao *ipsum esse subsistens*, stvarna sastavljenost kao sastavljenost zbilje i mogućnosti, djelatni uzrok kao uzrok bitka, razdvajanje zbilje od forme, egzistencijalni pojam bića.

Pisanje ili čitanje tumačenja nekakvog metafizičkog djela napisanog sredinom 13. stoljeća može suvremenog čovjeka ostaviti s pitanjem o smislenosti upuštanja u intelektualne vrtočine »mračnoga doba« čovječanstva. Pod-

jednako naglašavajući logičke i metafizičke sadržaje, Milidrag je svojom knjigom čitateljima ponudio svojevrzni dokaz koliko nauk Tome Akvinskoga vodi ljudski um da – nošen ljubavlju prema istini i držeći se rigorozne znanstvene metode – ide do kraja u spoznaji zbilje kako bi dosegno principe i uzroke bića. Aktualnost filozofije Tome Akvinskoga proizlazi iz spoznaje istine, a istina vrijedi za sva vremena. Razlikujući razne vidove stvarne sastavljenosti: materiju i formu, supstanciju i akcidente, zbilju i mogućnost, bit i bitak, te ukazujući na njihove međusobne odnose, autor dovodi čitatelja do otkrića bogatstva filozofskog realizma i nadilaženja perpetuiranog sukoba idealizma i materijalizma. Milidrag nas tako uči da »razlika«, »razlikovanje« ili »sastavljenost« ne kazuju »odvajanje«, tj. separaciju raznih vidova jednoga jedinstvenoga bića, čime se izbjegava moderna pogreška poistovjećivanja razlike i separacije.

Čitatelj se, nažalost, može suočiti s dosad neriješenim poteškoćama oko prevođenja i ujednačavanja skolastičke metafizičke terminologije. Također, pokoji se čitatelj u određenim ulomcima može zaplesti u mrežu skolastičkih podjela i razlikovanja u kojoj je najteže razabrati konkretni cilj. Zato ćemo napomenuti da se osim dvjema umskim operacijama poimanja i suđenja, autor mogao poslužiti i zaključivanjem, odnosno aristotelovskom indukcijom. Takav bi se pristup mogao pokazati najkorisniji studentima filozofije i onima koji se tek upoznaju s Akvinčevom metafizikom.

Zaključno se može reći da *Ustrojstvo stvorenog bića* u De ente Tome Akvinskog autora Predraga Milidraga predstavlja vrijedno djelo za upoznavanje relevantnih tumačenja Akvinčeve filozofske rasprave, s njegovim vrednovanjem spoznajne operacije suda, sa strogom znanstvenom argumentacijom i konzistentnošću, a povrh svega, s ocrtavanjem zbilje u svim njenim vidovima, osobito biti i bitka. Knjiga je svojim sadržajem popunila jednu prazninu koja je vladala u našoj filozofskoj literaturi, a nadamo se da će ujedno nadahnuti daljnje čitanje i proučavanje Akvinčevih djela.

Maja Herman Duvel

Petar Šegedin

Filozofija i život

Matica hrvatska, Zagreb 2020.

Knjiga *Filozofija i život* Petra Šegedina obuhvaća deset radova nastalih tijekom posljednjih desetak godina, ovdje objavljenih u izmijenjenom i doradaenom obliku. Premda je riječ o tekstovima nastalim u različito vrijeme, posvećenim različitim temama, kroz njih na vidjelo izlazi jedinstvena i svima njima zajednička metoda mišljenja. Ta se metoda sastoji, ponajprije, u tome da se mišljenjem u pitanje dovodi pretpostavljen horizont razumijevanja, unutar kojega je tek moguć bilo kakav odnos spram u njemu očitovanih bića. Dovodeći ga u pitanje, ono pita za njegovo porijeklo. Mišljenje koje ne pita za porijeklo otvorenosti svojega horizonta, nego u njemu bezupitno obitava, ostaje unaprijed ograničeno i zatvoreno unutar njegovih granica, dok svojom zaokupljenošću onim što mu se unutar njega nadaje kao jedina moguća zbilja, ono ostaje za nj takoreći prikovano. No, prepozna li ono svoju zbilju kao samo jednu mogućnost života i to ne najvišu i najbolju, odluči li se prekoračiti svoj horizont u potrazi za puninom, odnosno istinom života, ono time nužno dovodi u pitanje i sama sebe kao zatečenu danost. Drugim riječima, radikalno, propitujuće mišljenje ne može pitati o vlastitim temeljnim pretpostavkama s nekog čvrstog, pitanjem nezahvaćenog položaja, nego se naprotiv u svojoj potrazi za čistim i nepatvorenim životom mora očistiti od svega vlastitog, te se poistovjetiti s istinom života. Čin prekoračenja poznatog i sigurnog, ali prividnog života, poradi porađanja njegove istine, »preokret duše (ψυχήs περιπαγωγή) iz noćnoga u istinski dan« (*Resp.* 521c7–8), jest filozofiranje. Stoga će Šegedin upravo pogodnost upitnošću filozofije označiti kao ono zajedničko svim radovima. On, pritom, uvijek iznova nastoji samoupitni, samorazarajući i samokonstituirajući život filozofije, njeno samooslobađanje za svoju istinu, pokazati kao »stvar« života samoga, tj. kao »mjesto« u kojemu život sâm kroz filozofiranje oslobađa sebe za svoju istinu. Dakle, u svakom je pojeđinom od tekstova na djelu jedno te isto pitanje, ali ne u smislu nekog pojedinačnog upita na koji se traži apodiktički odgovor, nego u smislu jednog te istog nastojanja i traganja, traganja za istinom koja sobom otkriva sve što jest i može biti.

Šegedin se na tom putu okreće razgovoru s mnoštvom bitnih sugovornika. Razmatranja u tekstu »Na Homerovu tragu« ispituju smisao i ulogu pojmova uma (νοῦς) i mišljenja (νοεῖν) u ranogrčkom homerskom pjesništvu.